Наталія Хміль

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ЗАСОБІВ НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ В УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Засоби наукової комунікації в педагогічній науці в Україні пройшли складний і тривалий шлях свого формування, трансформування та розвитку протягом тривалого часу. Особливо активно ці процеси відбувалися в другій половині ХХ століття. Мета нашої статті – здійснити періодизацію розвитку засобів наукової комунікації як складової педагогічної науки в Україні з 1950 року до кінця 90-х рр. ХХ ст., ураховуючи особливості розвитку історико-педагогічних знань та світової системи наукової комунікації.

Під засобами наукової комунікації в педагогічній науці, ми розуміємо сукупність доступних ресурсів (різні форми, способи, методи та технічні засоби), які дозволяють членам науково-педагогічного співтовариства ефективно здійснювати обмін та поширення науково-педагогічної інформації.

Проблема періодизації історичних явищ не втрачає своєї актуальності. Вона є складною, комплексною і багаторівневою. Як зазначають Я. Бурлака, Т. Мандрикіна, О. Пометун Ю. Руденко, та ін., періодизація як розподіл історико-педагогічної реальності на періоди, що якісно відрізняються один від одного, є обов'язковим засобом пізнання будь-яких історичних явищ і прогнозування можливостей їхнього розвитку в майбутньому. За словами О. Сухомлинської, «від того, що береться за основу періодизації, який контекст вкладаємо в той чи інший період, що виступає рушійною силою зміни періоду, відбувається розгортання певного науково-дослідницького поля» [1, с. 31].

Періодизація являє собою логічний поділ досліджуваного періоду, відповідно до якісних характеристик його окремих етапів. Н. Гупан зазначає, що така характеристика має відображати загальні й специфічні за своїм змістом закономірності громадського життя, а також істотні ознаки головних методів і форм ґенези проблеми та визначальних етапів її розвитку [2, с. 13].

Розробляючи власну періодизацію, ми частково спиралися на дослідження Р. Гіляревського, С. Іванова, О. Михайлова, Б. Старостіна, О. Черного та ін., у яких аналізувався розвиток та функціонування світової системи наукової комунікації [3–5 та ін.], а також на періодизацію, розроблену О. Сухомлинською, у якій охарактеризовано основні періоди розвитку національної педагогічної думки [1].

Зазначимо, що хронологічні межі етапів розвитку світової системи наукової комунікації та етапи розвитку засобів наукової комунікації в педагогічній науці в Україні в другій половині ХХ ст. не завжди збігалися. Так, наприклад, нові інформаційні технології, як засіб наукової комунікації поповнили світову систему набагато раніше, ніж вони потрапили до вітчизняної системи наукової комунікації, й стали використовуватися українськими науковцями-педагогами та освітянами-практиками.

Ми розробили періодизацію розвитку засобів наукової комунікації в педагогічній науці в Україні в другій половині ХХ ст. з урахуванням як змін в розвитку самої педагогічної науки, так і змін в технологіях поширення наукової інформації. Такий підхід був зумовлений тим, що, по-перше, розвиток засобів наукової комунікації в педагогічній науці певною мірою залежить від розвитку самої науки. З появою нових методик, технологій навчання, виховання та управління тощо виникає потреба в їхньому активному обговоренні, що у свою чергу призводить до зростання публікаційної активності, збільшення кількості наукових зустрічей на семінарах, конференціях, конгресах тощо. По-друге, зміни в технологіях поширення наукової інформації та поява нових засобів у світовій системі наукової комунікації призводить до їхнього проникнення в комунікаційні системи різних наук, не є винятком і педагогіка.

Отже, спираючись на такий підхід, ми виділяємо в розвитку вітчизняних засобів наукової комунікації як складової педагогічної науки такі

якісно різні етапи: І-й (1950 рік – до кінця 80-х років XX ст.); ІІ-й (початок 90-х років XX ст. – початок XXI ст.).

Перший етап (1950 рік – до кінця 80-х років XX ст.) – це етап розвитку традиційних засобів наукової комунікації в педагогічній науці, таких як: наукова педагогічна періодика, наукові педагогічні конференції, семінари, педагогічні читання, наукові сесії науково-дослідних установ. Поряд з цим, свого поширення стали набувати педагогічні виставки, теле- та радіопередачі науково-освітньої тематики, з'явилася система депонування науково-педагогічних рукописів тощо. Вітчизняні засоби наукової комунікації в педагогічній науці в цей час були частиною радянського інформаційного простору. Їх функціонування в цей час знаходилося під ідеологічним тиском, який диктував умови розвитку як науки, так і освіти.

Якісні зміни в системі засобів наукової комунікації в педагогічній науці почали відбуватися на початку 50-х років XX ст. У той час в Україні характерним було відродження видання педагогічних журналів, які виходили ще до Другої світової війни («Радянська школа» та «Дошкільне виховання») та заснування до десятка нових, які видавалися українською мовою, з подальшою реорганізацією деяких з них шляхом об'єднання (так, у 1963 році журнали «Українська мова в школі» та «Література в школі» об'єдналися під назвою «Українська мова і література в школі»). Окрім журналів, наукова педагогічна періодика значною кількістю була представлена, різного роду, методичними збірниками, методичними листами, інформаційно-методичними бюлетенями, доповідями та повідомленнями педагогічних інститутів тощо До середини 60-х рр. XX ст. переважна більшість таких видань друкувалася в регіонах вищими навчальними закладами («Наукові записки…») та обласними інститутами вдосконалення кваліфікації вчителів (збірники наукових праць та ін.).

Інформація, яка друкувалася на шпальтах цих видань, більшою мірою носила методичний та консультаційний характер і виконувала функції методичного забезпечення освіти. На тематичне наповнення наукових педагогічних періодичних видань впливали й, різного роду, нормативно-правові документи цього етапу. Так, наприклад, у 1967 році було прийнято Постанову ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя Великої Жовтневої Соціалістичної революції» (1967) [6, с. 388–389], у якій редакціям республіканських газет та журналів було доручено широко висвітлювати підготовку до цієї ювілейної дати на сторінках своїх видань. Редакція журналу «Радянська школа» відреагувала на цю постанову започаткування нової рубрики «До великого 50-річчя».

Зміни в законодавчому полі в галузі видавничої справи, які відбулися в середині 60-х рр. XX ст. (Постанови ЦК КПРС 1959 р. «Про ліквідацію збитковості газет і журналів», 1966 р. «Про впорядкування видавничої діяльності міністерств, комітетів, відомств та організацій» та ін.), призвели до її централізації. Як наслідок – більшість педагогічних періодичних видань, які друкувалися в регіонах, припинили видавничу діяльність. У той же час, Міністерством освіти і науки України та Науково-дослідним інститутом педагогіки були започатковані нові галузеві науково-методичні збірники. На початку 70-х років XX ст. було засновано до десятка нових міжвузівських та міжвідомчих тематичних наукових збірників. Ці заходи дозволили впорядкувати видання наукової педагогічної періодики та зменшити розсіювання галузевої інформації.

Отже, у період з середини 60-х рр. XX ст. – першої половини 80-х рр. XX ст. відмічається певна стабільність у розвитку наукових педагогічних періодичних видань.

З другої половини 80-х рр. XX ст. була характерною тенденція кількісного зменшення педагогічних періодичних видань. У цей час більшість вітчизняних педагогічних періодичних видань припинила свою діяльність, а деякі міжгалузеві збірники наукових праць почали об'єднуватися між собою. Так, у 1970–1979 рр. друкувалося 40 періодичних видань, у 1980–1989 рр. – 26, а наприкінці 1989 року – лише 12.

Педагогічна періодика першого етапу була представлена переважно галузевими методичними журналами та міжгалузевими науково-методичними збірниками (наприклад, «Педагогіка», «Питання дефектології», «Вища і середня педагогічна освіта», «Методика викладання математики» та ін.). Наклади цих видань були значними (журнали – у середньому 22–29 тис. прим., науково-методичні збірники – 1000 прим.), що робило їх доступним засобом наукової

комунікації для споживачів науково-педагогічної інформації. Але поряд з цим, видання того часу не можна назвати легкодоступними для українських учених-педагогів для поширення власних наукових ідей. Це було пов'язано, по-перше, із суворим рецензуванням наукових статей, яке вимагало від їхніх авторів якісних робіт, а по-друге, з централізацією видавництва наукової педагогічної періодики.

На сторінках української наукової педагогічної періодики друкувалися поодинокі матеріали, авторами яких були науковці з інших союзних республік і соціалістичних держав.

На початку 50-х рр. XX ст. у системі засобів наукової комунікації в педагогічній науці свого поступового поширення й популярності почали набувати наукові сесії науково-дослідних інститутів Міністерства освіти УРСР, наукові педагогічні конференції, педагогічні читання (в Україні перші відбулися в 1951 році), наради-семінари тощо.

За період 50-х – кінець 60-х років XX ст. у республіці було проведено понад 250 різних наукових педагогічних конференцій, сесій, семінарів, педагогічних читань, серед них більше 100 – науково-практичні конференції, що вказувало на колосальну плідну роботу, яка проводилася педагогами. Відмічається стійка тенденція щодо участі в роботі наукових заходів великої кількості учасників від 100 до 1000 на один захід.

Тематика наукових педагогічних конференцій, сесій, семінарів, читань тощо визначалася актуальними напрямками педагогічних досліджень, які здійснювалися в Україні на той час.

Проведення республіканських та всесоюзних конференцій у період 50-х – кінець 80-х рр. XX ст. в Україні сприяло поширенню наукових контактів і зв'язків педагогів, що надавало можливість співпраці між науково-педагогічними установами, вищими навчальними закладами, школами. Участь українських педагогів у всесоюзних та міжнародних наукових педагогічних заходах слугувало зміцненню культурних зв'язків між ними та освітянами з інших союзних республік та соціалістичних держав.

Своєї популярності, як засіб наукової комунікації в педагогічній науці, в цей час стали набувати педагогічні виставки. Вони сприяли популяризації кращого педагогічного досвіду, виявленню та поширенню нових методик навчання й виховання, ознайомленню з результатами науково-дослідної роботи.

У 60-х роках XX ст. з прийняттям низки постанов [6, с. 578–596, с. 600–601], науковцями та освітянами-практиками для популяризації науково-педагогічних ідей, нових методик навчання та виховання стали використовуватися теле- та радіопередачі.

На початку 70-х років XX ст. з прийняттям Постанови ЦК КПРС (1970 р.) «Про усунення серйозних хиб у видавничій діяльності міністерств, комітетів, відомств і організацій» [6, с. 538–541] було організовано систему депонування (передачу та зберігання) наукових рукописних праць з подальшим забезпеченням копіювання й розсилання їх на запити організацій та окремих спеціалістів.

Отже, можна зробити висновок, що для першого етапу розвитку засобів наукової комунікації в педагогічній науці в Україні характерним було переважання усного та письмового способу передачі науково-педагогічної інформації; поступове зростання кількісних показників розвитку засобів наукової комунікації; незначна диференційованість засобів за галузями педагогічної науки; слабкі зв'язки з міжнародним науково-педагогічним співтовариством; високий ступінь доступності засобів наукової комунікації для споживачів науково-педагогічної інформації та невисокий ступінь доступності цих засобів для авторів наукових повідомлень за рахунок суворих вимог до якості публікацій та централізації видань.

Наступний етап у розвитку засобів наукової комунікації в педагогічній науці хронологічно охоплює з 1991 р. – початок XXI ст. Це якісно новий етап у їх розвитку. З одного боку, цей етап характеризується змінами у формах, засобах та технологіях подання, обміну та поширення науково-педагогічної інформації, з іншого, – глобалізаційними процесами, що відбуваються в сучасній науці й сприяють появі міжнародного співробітництва в галузі педагогіки (створюються міжнародні творчі колективи вчених-педагогів, які працюють над спільними науково-педагогічними проблемними питаннями галузі, відбувається інтенсифікація процесів міжнародного обміну науково-педагогічною інформацією, проводяться міжнародні Інтернет-конференції, відеоконференції та телеконференції).

У розвитку вітчизняної системи засобів наукової комунікації реальні зміни та якісні зрушення розпочалися на початку 90-х років XX ст. із здобуттям Україною незалежності. Процеси демократизації спричинили «інформаційний» вибух у педагогічній науці. З одного боку, проголошення незалежності України відкрило нові й широкі можливості розвитку вітчизняної педагогіки, диференціації педагогічної науки. З'явилися нові педагогічні проблеми, які потребували негайного вирішення. З іншого боку, у цей час в Україні відбувається стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, які створили нові можливості для спілкування, обміну, поширення науково-педагогічної інформації. Це зумовило потужний поштовх щодо розвитку власної системи засобів наукової комунікації в педагогічній науці.

Початок 90-х рр. XX ст. – це етап, коли в Україні розпочинається формування власної системи наукової педагогічної періодики, яке відбувалося в умовах появи нових педагогічних концепцій, технологій навчання та виховання, зміни освітньої парадигми в Україні. Порівняно з попереднім етапом кількість галузевих наукових педагогічних журналів збільшилася (1950–1990 рр. – 4 журнали, 1991–2007 рр. – 56), реорганізовувалися існуючі, з'являлися нові, відроджувалися ті, які існували в Україні у 20–30-ті рр. XX ст.

На початку 90-х рр. XX ст. з'явилася значна кількість нових педагогічних журналів, які видавалися в регіонах («Постметодика» (м. Полтава), «Наша школа» (м. Одеса), «Освіта на Луганщині» (м. Луганськ) та ін.). Засновниками-видавцями більшості з них стали вищі навчальні заклади, обласні інститути післядипломної педагогічної освіти, облдержадміністрації, видавництва, громадські організації. Ці тенденції свідчать про децентралізацію видавничої сфери наукових педагогічних періодичних видань [7]. На сьогодні система вітчизняних наукових педагогічних періодичних видань стала розгалуженою структурою, кожна галузь педагогічної науки має свої наукові журнали.

На початку XXI ст. відомості про деякі вітчизняні наукові педагогічні журнали з'являються в міжнародних базах даних наукової періодики (так, наприклад, у базі даних періодичних видань «Russian Periodicals Catalog» є відомості про журнали «Рідна школа», «Освіта та управління», «Шлях освіти», «Вища школа» та ін.), поступово збільшується кількість журналів, які друкують зміст своїх видань та анотації статей англійською мовою, отже, хоча б у такий спосіб відбуваються інтеграційні процеси з міжнародною системою поширення наукової інформації.

У розвитку вітчизняних наукових педагогічних журналів, у період початку 90-х рр. XX – початок XXI ст., мали місце й негативні тенденції: більшість видань мали наклад – 100–500 прим. (видання з накладом 100–300 прим. здебільшого залишаються невідомими значній частині науково-педагогічного співтовариства); відносна «свобода» публікацій, зниження якості окремих публікацій (особливо в 1990–1996 рр.), як наслідок відсутності принципового якісного рецензування.

Поряд з науковими педагогічними періодичними виданнями свого подальшого розвитку в цей час отримали й наукові конференції педагогічної спрямованості, педагогічні читання, науково-методичні семінари тощо.

На початку 90-х років XX ст. кількість наукових педагогічних заходів (наукових конференцій, семінарів, симпозіумів тощо) збільшилася; їхня тематика стала більш різноманітною; свого поширення набули міжнародні конференції (1990–1999 рр. – 80 заходів, 2000–2007 рр. – 164). Кількість заявлених учасників, порівняно з попереднім етапом, зменшилася й становила 50–300 осіб на один захід. Конференції набули дискусійного характеру. Основна увага науковців була зосереджена на обговоренні актуальних питань сучасного розвитку педагогічної науки та практики, зокрема, упровадження нових педагогічних технологій у навчально-виховний процес школи та ВНЗ, реалізації принципів і завдань Болонського процесу в Україні, філософії освіти, дистанційного навчання тощо.

Спостерігалися поступові зміни як у структурі, так і у формах проведення конференцій (під час роботи стали організовувати майстер-класи, «круглі столи», виставки, телемости). Характерною є тенденція заснування та проведення міжгалузевих і міждисциплінарних наукових конференцій («Україна: людина, суспільство, природа», «Сучасні проблеми науки та освіти» та ін.).

Свого подальшого розвитку в цей час також

дістали й педагогічні виставки-презентації. Так, наприклад, у 1997 році в Україні було проведено першу Міжнародну виставку-презентацію «Сучасна освіта в Україні», яка відбувається вже 10 років поспіль.

На початку 90-х рр. XX ст. в Україні можливості комунікації педагогів-науковців як у країні, так і на міжнародному рівні розширили Інтернет-технології. Використання цих технологій в якості засобу наукової комунікації є одним із чинників тенденції подолання ізольованості, інтеграції української педагогічної науки у світову систему науково-педагогічних знань.

Сприятливе законодавче поле не лише стимулювало розвиток української телекомунікаційної інфраструктури, а й дало поштовх до появи вітчизняних сайтів та порталів науково-педагогічної та освітньої тематики. Серед них, наприклад, «Освітянська мережа України», «Освітній портал», «Діти України» та ін.

Під впливом міжнародних декларацій про відкритий доступ до наукової інформації та дослідницької документації (2002–2003 рр.) і наказу Міносвіти, Національної академії наук та ВАК України «Про затвердження Положення про електронні наукові фахові видання» (2004 р.) у мережі Інтернет почали з′являтися вітчизняні електронні наукові педагогічні журнали. Більшість з них представлені як електронні копії відповідних друкованих видань. Кількість суто електронних журналів є незначною й на кінець 2007 року становила всього 3 журнали («Народна освіта», «Інформаційні технології і засоби навчання», «Науковий портал Донбасу. Педагогічні науки») [8].

На початку XXI ст. спостерігається тенденція поступового збільшення кількості вітчизняних наукових Інтернет-конференцій, веб-форумів, чатів, відеоконференцій педагогічної спрямованості та збільшення кількості їхніх учасників, що є свідченням прогресивного розвитку цього засобу наукової комунікації в педагогічній науці. Персональні сайти українських учених-педагогів як засіб наукової комунікації в педагогічній науці, поки що поширені недостатньо [9; 10].

Перешкодами на шляху розвитку Інтернет-технологій, як засобу наукової комунікації в педагогічній науці в Україні, є консервативність поглядів окремих учених-педагогів щодо використання Інтернет-ресурсів; відсутність в окремих науковців необхідних практичних навичок та досвіду користування Інтернетом; економічні перешкоди (доступ до мережі Інтернет та значної кількості електронних ресурсів – платний); різний рівень розвиненості інфраструктури комунікацій у різних регіонах. Проте, Інтернет-технології впевнено набувають статусу нового засобу наукової комунікації в педагогічній науці в Україні.

Таким чином, на другому етапі розвитку засобів наукової комунікації в педагогічній науці поряд з традиційними письмовим та усним способами передачі науково-педагогічної інформації поширюється електронний; відбувається стрімке зростання кількісних показників розвитку засобів наукової комунікації в педагогічній науці; відзначається висока диференційованість засобів за галузями педагогічної науки; зміцнюються зв′язки з міжнародним науково-педагогічним співтовариством; засоби наукової комунікації стають більш доступними як для споживачів науково-педагогічної інформації, так і для авторів наукових повідомлень.

Отже, у розвитку засобів наукової комунікації як складової педагогічної науки в Україні в другій половині XX ст. ми виділяємо такі етапи:

перший етап – (1950 рік – до кінця 80-х рр. XX ст.) – етап поступового розвитку засобів наукової комунікації в педагогічній науці в Україні в руслі радянських традицій інформаційного обміну в науці;

другий етап – (початок 90-х рр. XX ст. – початок XXI ст.) – етап бурхливого розвитку засобів наукової комунікації в педагогічній науці в Україні та їх поступової інтеграції у світову систему наукової комунікації.

Наведена періодизація здійснена у результаті ґрунтовного дослідження розвитку засобів наукової комунікації у педагогічній науці в Україні другої половини XX століття. Вона допоможе ефективніше організувати дослідження проблем функціонування засобів наукової комунікації у педагогічній науці, передбачити й прогнозувати тенденції її розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О. В. Сухомлинська // Зб. наук. пр. : спецвип. «До витоків становлення української педагогічної науки» (гол. ред. В. Г. Кузь та ін.). – К. : Наук. світ, 2002. – С. 31–40.
2. Гупан Н. М. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні / Н. М. Гупан. – К. : Нац. пед ун-т імені М. П. Драгоманова, 2000. – 222 с.
3. Иванов С. А. Некоторые аспекты процессов коммуникации в науке [Электронный ресурс] / С. А. Иванов // Междунар. форум по информ. и документации. – М., 2002. – Т. 27. – № 3. – С. 3 – 9. – Режим доступа к ст. : http://www.viniti.ru/cgi-bin/nti/forum_nti.pl?action=show&yer=2002&issue=3&page=4&magnify=100.
4. Михайлов А. И. Научные коммуникации и информатика / А. И. Михайлов, А. И. Черный, Р. С. Гиляревский. – М. : Наука, 1976. – 436 с.
5. Старостин Б. А. Параметры развития науки / Б. А. Старостин. – М. : Наука, 1980. – 280 с.
6. Про партійну і радянську пресу, радіомовлення і телебачення : зб. документів і матеріалів [ред. колегія: доц. А. З. Окороков та ін.; пер. з рос. вид. (вид-во «Мысль», 1972 р.)]. – К. : Політвидав України, 1974. – 690 с.
7. Хміль Н. А. Науково-педагогічні журнали: регіональний вимір (1991–2005 рр.) / Н. А. Хміль // Вісн. Луган. нац. пед ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. Ч. 1. – 2006. – № 19 (114). – С. 55–59.
8. Хміль Н. А. Аналітичний огляд сучасної української електронної науково-педагогічної періодики [Електронний ресурс] / Н. А. Хміль // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2008. – № 2 (6). – Режим доступу до журн. : http://www. nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em6/emg.html.
9. Хміль Н. А. Аналітичний огляд наукових Інтернет-конференцій педагогічної спрямованості українського сегменту мережі Інтернет / Н. А. Хміль // Зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / гол. ред. : М. Т. Мартинюк. – Ч. 4. – Умань, 2008. – С. 217–224.

Хміль Н. А. Електронні дискусії як середовище спілкування в науково-педагогічному співтоваристві / Н. А. Хміль // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту іме-ні Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2008. – № 18 (157). – С. 200–206.